

Е. ЛЬБАНОВА,

доктор економічних наук,
науковий консультант Президента України

У новому столітті наріжним каменем державної політики має стати не зростання обсягів матеріального виробництва, не освоєння нових просторів — земних чи космічних, а людський розвиток. Ця ідея являє собою парафраз відомого вислову Авраама Лінкольна: розвиток людини задля її блага та її власними силами. Така концепція передбачає не просто переорієнтування мети суспільної діяльності, а формування нової філософії цієї діяльності, перехід від пасивних засобів матеріальної підтримки нужденних до активних методів сприяння їхньому розвитку і працевлаштуванню, створенню для них можливостей самостійно заробляти собі на життя. Інакше кажучи, концепція людського розвитку передбачає заміну звичної для минулого моделі, коли, образно кажучи, бідним видавали в обмежених обсягах рибу, новою, згідно з якою треба навчити їх ловити цю рибу, передавши їм відповідне знаряддя.

Ідея полягає у тому, що матеріальний добробут, який забезпечується самостійно, корелює з розвитком, творчим пошуком і максимальною реалізацією людського потенціалу. Але водночас це означає принципове переорієнтування соціального бюджету країни, докорінну зміну його структури.

Сьогодні внаслідок відсутності системного підходу, недостатньої уваги до механізмів стимулювання економічної, зокрема трудової, активності широких верств населення, прикрих прорахунків у політиці соціального захисту лівова частка бюджетних витрат в Україні спрямовується саме на цей захист: пенсії, соціальні допомоги, субсидії, пільги. Оскільки загальна сума бюджетних витрат обмежена, належним чином не фінансуються галузі, які забезпечують людський розвиток, — наука, освіта, культура, мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура, тобто не реалізуються вкрай необхідні інвестиції у людський капітал.

В Україні немає цілісної концепції людського розвитку, хоча відповідні гасла час від часу лунають. Я не хочу торкатися тут суто економічних проблем, у цій сфері постійно ведеться певна робота — успішна чи ні, але ведеться. Я хочу, врешті-решт, привернути увагу присутніх до соціальної сфери і констатувати, що нинішній шлях її розвитку в Україні веде у глухий кут.

Ми продовжуємо орієнтуватися на суто екстенсивний напрям. І практично всі кошти, які вдається спрямувати на фінансування цих галузей, витрачаються на оплату праці. До того ж політика регулювання оплати праці майже виключно шляхом підвищення мінімальної заробітної плати призвела до того, що співвідношення між мінімальною та середньою зарплатами в Україні в 2000 р. становило 51,5 %, а нормальним вважається 30—35 %. Особливо великим воно є у бюджетній сфері: в освіті — 75,5 %, в охороні здоров'я — 84,8 %. (У науці ситуація дещо краща, але цим наша галузь зобов'язана тільки додатковим коштом за договірні дослідження.) Цілком зрозуміло, що за таких умов зарплата аж ніяк не може стимулювати ефективну працю, творчу активність тощо. Фактично вона перетворюється на засіб соціальної підтримки працівників бюджетної сфери.

Не може нормально розвиватися суспільство, яке не дбає про завтрашній день і все, що заробляє, — витрачає на поточні потреби, до того ж вкрай нерозумно їх визначаючи.

Сьогодні за рахунок податків утримуються вищі навчальні заклади, які випускають фахівців, котрі не можуть знайти роботу. Ці фахівці звертаються до Центрів зайнятості, ті виплачують їм допомогу, направляють на перекваліфікацію (а це ж учорашні випускники державних вищих навчальних закладів!). Невже наш бюджет має стільки вільних коштів, щоб так нерозумно їх витратити? Нагальним завданням науки є розробка довгострокових прогнозів потреби у фахівцях різних професій. Це дасть змогу визначити межі державного замовлення і відповідного бюджетного фінансування. За недержавні кошти, в тому числі взяті у кредит, можна готувати фахівців з будь-яких спеціальностей, але бюджетні витрати необхідно обмежувати реальними потребами.

Далі. Візьмемо сільські школи, де немає вчителів, немає літератури, немає необхідного обладнання. Абсолютно ясно, що діти після закінчення такої школи не зможуть конкурувати у здобутті вищої освіти. І навіть якщо держава шляхом встановлення квот забезпечить їм можливість подальшого навчання, вони, найімовірніше, вже не зможуть надолужити втрачене. Ми продовжуємо практику збереження шкіл, які не дають необхідної підготовки. Такі проблеми існують в усьому світі, і скрізь їх розв'язують шляхом організації доставки дітей від місця проживання до місця навчання шкільним транспортом. Це значно дешевше та ефективніше. Але ми до таких дій не вдаємося. Аргументом є те, що за відсутності школи село вмирає. А як же бути з хуторами, які неодмінно з'являться з поширенням фермерства? На кожному хуторі триматимемо школу?

Це тільки приклади з організації шкільної освіти. Аналогічна ситуація склалася майже в усіх галузях соціальної сфери.

Найбільш очевидним наслідком тривалого нехтування принципами людського розвитку є бідність, яка, на мій погляд, перетворилася сьогодні на один з найважливіших чинників формування соціальної напруженості та соціальної нестабільності у суспільстві, стрімкого зниження народжуваності, збільшення обсягів еміграції, включаючи нелегальну, погіршення стану здоров'я і зростання смертності, посилення процесів депопуляції. Феноменом України є поширення бідності серед працюючого населення. 78 % бідних сімей — це родини, де хоча б один її член працює. В Україні формуються передумови для так званої хронічної, «спадкоємної» бідності: діти з бідних сімей, не отримуючи належної професійно-освітньої підготовки, приречені на бідкування і в дорослому житті; вони не матимуть можливості належним чином забезпечити необхідне своїм нащадкам, і ті теж будуть бідними. Отже, проблеми сьогодення породжують проблеми майбутнього.

Що необхідно для того, аби вийти із зачарованого кола? І що може зробити в цьому напрямі академічна наука? По-перше, необхідно сформулювати національну концепцію людського розвитку. По-друге, потрібен моніторинг її запровадження. Без забезпечення умов для реалізації будь-яка концепція залишається тільки на папері, навіть якщо всі її складові абсолютно правильні. Забезпечення реального розвитку процесу потребує передусім інструментів для вимірювання його перебігу. По-третє, має бути вироблений механізм реалізації цієї концепції. На мою думку, перші два завдання є безумовною компетенцією науки. І певні кроки на цьому шляху вже зроблені.

У березні ц.р. на спільному засіданні Президії Академії наук та колеґії Держкомстату було обговорено і рекомендовано до впровадження Методику вимірювання людського розвитку регіонів України, створену фахівцями Ради з вивчення продуктивних сил та Держкомстату. Є певні підходи і до формування національної концепції. Гадаю, її

розробка має стати пріоритетним напрямом діяльності Академії. Така концепція буде науковим фундаментом розвитку української держави, забезпечить принципові можливості соціальної стабільності та соціальної справедливості у суспільстві, його збалансованого розвитку.

Думаю, що це, у свою чергу, дасть змогу уповільнити процес депопуляції населення країни. Уповільнити передусім завдяки зміні міграційної поведінки жителів України та сусідніх держав. Можна розраховувати також на помітне зростання тривалості життя і зниження смертності, насамперед чоловіків працездатного віку. Сьогодні, як це не гірко, ці показники надзвичайно низькі. Ми маємо тут значні резерви, зокрема пов'язані з поліпшенням умов праці і технологічної дисципліни, поширенням самозбережувальної — «вітальної» — поведінки та здорового способу життя.

Навряд чи можна очікувати зростання народжуваності: сучасна жінка навіть в економічно розвинених країнах і в цілком заможних сім'ях уже не народжує стільки дітей, скільки їх потрібно для простого відтворення поколінь. Але за умови дієвого захисту сімей з дітьми від зубожіння — а нині рівень бідності прямо пропорційний кількості неповнолітніх дітей у сім'ї — можна сподіватися на зміцнення інституту шлюбу та хоча б невелику активізацію репродуктивної діяльності.

Безперечно, сама по собі концепція людського розвитку, і навіть її врахування у практиці управління, не приведуть до негайних успіхів. Але ігнорування цих пріоритетів прирікає нас на постійне латання дірок і повсякчасне розв'язування проблем у пожежному порядку.